

Siyah Afrika'da Osmanlı Şehirleri

Tariğ Mohamed NOUR*

OSMANLILARIN doğu ve güney siyasetinin XVI. yüzyıl başlarında daha ön plana çıktığı görülmektedir. Sultan I. Selim, Kahire'yi fethederek Memluk idaresine son vermiş ve eski Memluk toprakları ile onun nüfuzu altındaki bölgeler Osmanlılara intikal etmişti. Yine Memluk nüfuzu altındaki Kızıldeniz limanları ve bazı Afrika toprakları da Osmanlı hâkimiyetini tanımıştı.¹ Tarihçiler Osmanlı Devleti'nin Afrika kıtasındaki varlığından söz ettiklerinde, Afrika'daki Osmanlı toprakları olan bu Kızıldeniz limanlarına ve Sahra güneyindeki topraklara değinmemişlerdir. Diğer bir ifade ile Siyah Afrika'da Osmanlı hâkimiyetini tanıyan bölgeler üzerine ve özellikle Afrika'daki Osmanlı şehirleri üzerine yapılmış çalışmaların sayısı son derece sınırlıdır. Elinizdeki bu çalışma Osmanlı Afrikası şehirleri ile ilgili olan sınırlı literatürü değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Genel olarak baktığımızda, Afrika'daki Osmanlı şehirlerinde ortak bir şekil veya simgeden söz etmek mümkün olmamakla birlikte, sahildeki şehir ve kasabaların Afrika'nın iç bölgelerindeki şehirlerden farklı özelliklere sahip olduğunu söylemek mümkündür. Örneğin, Kızıldeniz üzerinde bulunan Osmanlı liman şehirleri mimarî bakımdan bazı özelliklere sahip idi. Erken tarihlerden itibaren Osmanlı hâkimiyetine giren bu limanlarda genellikle kaleler bulunmaktaydı. Ayrıca Hanefî mezhebinin simgesi durumunda olan camiler vardır. Diğer taraftan Afrika'nın iç kısımlarındaki Osmanlı şehirlerinde ve kasabalarında daha bölgesel özelliklerin ön planda olduğunu tespit etmek mümkündür. Ancak buradaki resmî devlet konakları ve ticaret acentaları yerel kültürden farklılaşan bir mimariye sahipti. Sahil şeritlerine nazaran daha sonra Osmanlı idaresine girmiş olan bu şehirlerin inşaa süreci de daha geç tarihlerde olmuştur.

Afrika iç bölgelerindeki Osmanlı şehirlerinin planlı bir şekilde gelişimi için Mısır idarecileri çaba sarf etmekteydiler. Fakat Mısır'daki üst seviye idarecilere

* Arş. Gör., Hartum Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Hartum, Sudan. Halen İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü Doktora Öğrencisi.

1 Abdülkerim Rafik, *el-Meşriku'l-Arabi fi'l-ahdi'l-Usmani*, Dimaşk, 1999, s. 46.

bu iç kısımlara fazla masraf yapmamaları için baskı yapılmaktaydı. Ayrıca bu taraflara gelen tüccarlar özellikle Avrupa'dan gelenler, şehirlere yerleşme niyetleri olmayıp sadece para kazanmak sevdasıyla gelmekteydiler. Yine bölge halkının çoğu zengin olmadığı için şehrin mimari yapısına katkıda bulunamamışlardır. Bu nedenle bu iç bölgelerdeki şehirlerin gelişimi oldukça yavaş seyretmiştir.

Afrika'da Osmanlı hâkimiyetini tanıyan şehirlerin tarihine temas eden ve bu konuda bilgi veren çalışmalar aşağıda gruplar halinde sunulacaktır:

Birinci Grup: Bu grubun içerisine Osmanlı klasik döneminde yazılan eserler ve seyahatnameler girmektedir. Bunların başında aslında Yemen, Mısır ve Hicaz üzerine yazılmış olan ancak Afrika'daki bazı Osmanlı şehirlerine de değinen kitaplar gelmektedir. Bu noktada özellikle *Evlîya Çelebi Seyahatnamesi'*nden² söz edilebilir. XVII. yüzyılda yazılan bu seyahatname, Afrika içindeki Osmanlı şehirleri ve Kızıldeniz limanları hakkında bilgi verilmektedir. Kaynak bakımından çok güvenilir olmamasına rağmen, XVII. yüzyıl Afrika şehirleri üzerine yazılmış başka çalışmaların yokluğu nedeniyle son derece değerlidir.

Bunun yanı sıra genel tarih için yazılan kitaplardan Kutbüddin el-Mekkî'nin³ kitabında ve Afrika'ya ilgi duyan Portekizlilerin yazdıkları hatıratlarda da birtakım bilgilere rastlamak mümkündür. Ancak Portekizlilerin kitaplarının daha çok Osmanlı öncesi için bilgi ihtiva ettiği söylenilebilir.

İkinci Grup: Bu grubun içerisine Afrika'ya gelen Avrupalı seyyahların ve görevlilerin yazdıkları eserler girmektedir. Bunların arasında, James Bruce⁴ ve John Burckhardt⁵ gibi şahısların eserleri zikredilebilir.

XIX. yüzyılda gerek Avrupalılar tarafından Afrika'ya yöneltilen misyonerlik ve sömürge hareketleri ve gerekse Mısır eyaletinde bulunan Mehmet Ali Paşa ve ailesinin teşvikiyle Afrika'ya gelenler, Osmanlı şehirlerini konu alan eserleriyle yeni bir tür başlattılar. Aslında bu eserler daha çok Avrupalıların ihtiyaçlarına cevap vermekteydi. Bu yazmalar aynı zamanda çeşitli konular hakkında da bilgi vermektedir.

Üçüncü Grup: Bu grubun içerisine Afrika'da görevlendiren Osmanlı subay ve idarecilerinin yazdıkları kitaplar ve seyahatnameler girmektedir. Bunlara Ömer Kamil,⁶ Mehmet Mihri,⁷ Sadık el-Müeyyed⁸ paşalar gibi isimler örnek verilebilir.

2 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, (Mısır, Sudan, Habeş 1672-1680), c. X, 1. baskı, İstanbul: Devlet Basımevi, 1938.

3 Kutbüddin Muhammed b. Ahmed el-Nehrevali el-Mekkî, *el-Berkü'l-yemânî fi'l-fethi'l-osmanî*, Riyad: Darü'l-Yemame, 1967, 543 s.

4 James Bruce, *Travels to Discover the Source of the Nile*, C. F. Beckingham (ed.), New York, 1964.

5 John L. Burckhardt, *Travels in Nubia*, Londra, 1819.

6 Ömer Kamil Paşa, *Sudan-i Mısri*, İstanbul, 1304, 41 Varak.

7 Mehmet Mihri, *Sudan Seyahatnamesi*, İstanbul, 1326.

8 Sadık el-Müeyyed Paşa, *Habeş Seyahatnamesi*, İstanbul, 1322.

Bunların arasında Osmanlı Devleti'nin son yıllarında yazılan kitaplar, seyahatnameler ve raporlar⁹ bulunmaktadır. Bu eserler Afrika'nın iç kısımlarında bulunan şehirler hakkında bilgiler vermektedir. Ömer Kamil'in *Sudan-ı Mısırî* adlı eseri, bu grup arasında yer almaktadır. Eserde, bugünkü Sudan'da bulunan Osmanlı toprakları hakkında hem coğrafi hem de tarihî bilgiler verilmektedir. Her ne kadar bazı coğrafi yer adları yanlış verilse de eser, bu dönem için önemli bir kaynaktır.

Dördüncü Grup: Bu grubun içerisine yeni yazılan kitaplar ve makaleler girilmektedir. Özellikle şehir tarihi ile ilgili olan Dirar,¹⁰ Bloss¹¹ ve Şevki el Gamal¹² gibi tarihçilerin çalışmaları önemlidir. Ancak bu eserler sadece Osmanlı dönemi için yazılmamıştır ve daha çok şehrin genel tarihini anlatmaktadır.

Son dönemlerde Osmanlı tarihine ilgi duyan Arap araştırmacılar bazı konferanslarda Afrika'daki Osmanlı şehirleri konusuna değinmişlerdir. Fakat onlar daha çok Kuzey Afrika'da bulunan şehirler ile ilgilenmekte, özellikle Kuzeybatı Afrika ve Mısır şehirleri ile Hicaz ve Yemen şehirlerine önem vermektedirler. Afrika'daki Osmanlı şehirleri hakkında, bazı Batılı araştırmacıların çalışmalarının yanı sıra yerli çalışmalar da bulunmaktadır. Ayrıca en son zikredilen çalışmalar oldukça geneldir ve sömürge hareketi başladıktan sonra önem kazanmışlardır.

XVI. yüzyıldan XX. yüzyıla kadar Afrika'da hakimiyetini sürdüren Osmanlı Devleti için işaret edebileceğimiz en kıymetli çalışma, rahmetli Cengiz Orhonlu'nun *Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti: Habeş Eyaleti*¹³ isimli eseridir. Çok uzun yıllar önce yapılan bu çalışma, hâlâ bu konuda yegâne eser olarak gözükmektedir. Bu çalışma, XVI. yüzyılda Afrika'da Osmanlı hâkimiyetinin tesisi hakkında orijinal bilgiler verir.¹⁴ Ancak Afrika'daki şehirler hakkında detaylı bilgilere sahip değildir. Çalışma, Osmanlı hâkimiyetinin tesis edilmesinden sonraki dönem için fazla detaylı bilgi vermediği halde, son dönem hakkındaki bilgiler açısından zengindir.

Bu çalışma; Afrika'daki Osmanlı şehirlerindeki limanlardan Sevakin, Akik, Masavva,¹⁵ Beylük, Assab,¹⁶ Rabayta, Tacura,¹⁷ Cibuti,¹⁸ Zeyla, Barbara,¹⁹ Ras

9 Afrika'da görevlendirilen kaymakamların layihalarında, şehirler hakkında çok önemli bilgiler mevcuttur. Bkz. BOA, *İrade Mesail-i Mühimme* tasnifleri.

10 Sevakin hakkında yazılan kitaplar arasında bkz. Muhammed Salih Dirar, *Tarihu Sevakin ve'l-Bahrü'l-Ahmer*, Hartum, 1988.

11 J. F. E. Bloss, "The Story of Suakin", *Sudan Notes and Records*, 1936, sy. 19, s. 271-300; a.mlf., "The Story of Suakin", *Sudan Notes and Records*, 1937, sy. 20, s. 247-280, Hartum.

12 Şevki Ataullah el-Cemal, *el-Vesâ'ikü't-tarihîyye li-Siyaset Mısır fi'l-Bahrü'l-Ahmer 1863-1879* (Asrî İsmail Paşa), Kahire: Lecnetü'l-Beyani'l-Arabi, 1959.

13 Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti: Habeş Eyaleti*, Ankara: TTK, 1996.

14 Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Cengiz Orhonlu, *a.g.e.*

15 Masavva hakkında bkz. J. W. Crowfoot, "Some Red Sea Ports in the Anglo-Egyptian Sudan", *GJ*, Mayıs 1911, s. 523-50; E. van Donzel, "Masawwa", *EJ*, c.VI, Leiden: Brill, 1991, s. 641-644. ✍

Hafun hakkında sınırlı bilgiler vermektedir. İdarî ve askerî şehirler arasında Hartum, Berber,²⁰ Sinkat, Tokar, Kassala,²¹ Sinnar,²² Obeyd, Faşir,²³ Harar,²⁴ Dirredova, Aykut gibi şehirler bulunmaktadır. Ayrıca Osmanlılar'ın Afrika'da yeni inşa ettikleri Hartum²⁵ ve Kassala²⁶ gibi şehirleri bulunmaktadır.

Afrika'daki Osmanlı şehirleri konusuna temas eden bir çalışma daha vardır: Salih Özbaran'a ait "Osmanlı İmparatorluğu ve Hindistan Yolu: Onaltıncı Yüzyılda Ticaret Yolları Üzerinde Türk-Portekiz Rekabet ve İlişkileri" başlıklı makale.²⁷ Fakat bu çalışma, ticarete yönelik olduğundan sadece bu konu ile ilgili şehirler hakkında bilgiler vermektedir. Özellikle Süveyş ve Cidde ile ticarî ilişkisi olanlardan Masavva, Sevakin, Kasır ve Asab şehirlerine yer verilmiştir.

Afrika'da yeni inşa edilen Osmanlı şehirleri arasında, bugünkü Sudan'ın başkenti Hartum da vardır.²⁸ Tarihî kaynaklarda ve özellikle de Sudan'dan geçen seyyahların eserlerinde bu şehirden bahsedilmemektedir. Muhtemelen küçük bir köy olduğu için önemsenmemiştir. Fakat 1821 tarihinden sonraki kaynaklarda Hartum'dan bahsedilmektedir. Özellikle Mehmet Ali Paşa, bu bölgeyi Osmanlı Devleti'ne ilhak ettikten sonra Hartum, idarî ve ticarî bir şehir sıfatına hayız olmuştur.

Şehir 1824 yılında Sudan'ın merkezi olarak tanınmış, bu tarihten sonra mimarî bakımdan daha ileriye gitmiştir.²⁹ İlk zamanlarda kalesi bilahare cami, kışla, hükümdar kasrı, Hartum müdürlük binası, basımevi ve mahkeme inşa

16 C. F. Beckingham, "Assab", *El*, c. I, Leiden: Brill, 1960, s. 719.

17 A. Rouaud, "Tadjurra", *El*, c. X, Leiden: Brill, 2000, s. 71-72.

18 J. Spencer Trimingham, *Islam in Ethiopia*, Londra: Oxford University, 1952, 299 s.; E. Chevalley, "Djibuti", *El*, c. II, Leiden: Brill, 1965, s. 535-536.

19 I. Lewis, "Barbara", *El*, c. I, Leiden: Brill, 1960, s. 1172-1173.

20 Burckhardt, *Travels in Nubia*, s. 207-258; Naum Şukayr, *Tarihü's-Sudan*, Beyrut: Darü'l-Cil, 1981.

21 Richard Hill, *Egypt in the Sudan, 1820-1881*, Londra, 1959.

22 eş-Şatir el-Busayfi Abdülcelil, *Mahtutatu Kitabı's-Shuna fi tarihi's-saltanati's-Sinnariyye ve'l-İdaratü'l-Misriyye*, Kahire 1961.

23 Muhammed Ali b. Zeynelabidin, *Tercüme-i Risale-i Sudan*, İstanbul: Matbaa-i Ceridetü'l-Havadis, 1262, 91 s.; R. Slatin Pasha, *Fire and Sword in the Sudan: A Personal Narrative of Fighting and Serving the Dervishes, 1879-1895*, İng. çev. Sir F. R. Wingate, Londra: Edward Arnold, 1935.

24 Trimingham, *Islam in Ethiopia*.

25 Henry Blanc, *Narrative of Captivity in Abyssinia*, Londra, 1969, s. 99.

26 Orhonlu, *Habeş Eyaleti*, s. 143.

27 Salih Özbaran, "Osmanlı İmparatorluğu ve Hindistan Yolu: Onaltıncı Yüzyılda Ticaret Yolları Üzerinde Türk-Portekiz Rekabet ve İlişkiler," *Tarih Dergisi*, 1978, İstanbul, sy. 31, s. 65-146.

28 Hartum şehrinin ortaya çıkması, tarihi ve yapısı ile ilgili geniş bilgi için bkz. Muhammed İbrahim Ebu Selim, *Tarihü'l-Hartum*, 2. baskı, Beyrut: Darü'l-Cil, 1979, 214 s.

29 Ebu Selim, *Tarihü'l-Hartum*, s. 25. Ebu Selim'in Hartum hakkında verdiği bilgiler, Hartum'un tarihi, gelişmesi, sosyal hayatı ve İngiliz işgali hakkındadır.

edilmişti. Devlet dayanıklı binalar yapabilmeleri için halka malzeme ve bilhas- sa ateş tuğlalar temin etmişti.³⁰ Bu binalar ve şehirdeki ticaret nedeniyle Hartum şehri, özellikle 1850'lerde çok şöhret kazanmıştı. Mimarî bakımdan daha çok Osmanlı son dönemlerindeki Mısır mimarisine benzemektedir.

Genel olarak Osmanlı'nın son dönemlerinde Sudan ve Doğu Afrika'da inşa edilen yeni şehirlerdeki devlet konakları, resmî daireler ve yüksek seviyedeki devlet memurlarının evleri ile bu şehirler yeni bir mimarî tarza sahip olmuştur. Bunun için Hartum başta olmak üzere, Taka ve Kordufan bölgeleri ile Sevakin ve Masavva bölgelerine taşdar, lağımdar ve bina ustaları yanında marangozlar ve demirciler gönderildi.³¹ Ayrıca Afrika'da bulunan Osmanlı şehirleri ticarî bakımdan zenginleşti. Bunun neticesi olarak bu şehirlerde Avrupalı tüccarların faaliyetleri görüldü.³²

Sudan'da, Mısır idaresi altında inşa edilen daha önemli bir şehir vardı. Doğu Sudan'da Taka bölgesinde 1830'da meydana gelen genişlemelerle Kassala şehri bir müdürlük merkezi olarak ortaya çıkmıştı. D. C. Cumming Kassala hakkında yaptığı çalışmalarda, Kassala'nın tarihini, gelişmesini ve ekonomik hayatını anlatmıştı. Yaptığı çalışma iki kısımdan müteşekkil olup 1937 ve 1940'da neşredilmiştir ve iyi bir çalışma olarak gözükmektedir. Yazar bu çalışmada Batı kaynaklarını ve özellikle seyahatnameleri kullanmıştır. Fakat Mısır ve İstanbul'daki belgelerden istifade edilmemiştir.³³

Afrika'da eski Osmanlı şehirlerine örnek olarak, özellikle Sevakin'i verebiliriz. Şehir eski çağlardan Osmanlı dönemine kadar liman olarak kullanılmıştı. Osmanlı hâkimiyetine geçmesinden sonra da bir liman şehri olarak varlık göstermeye devam etmiştir. Fakat XVI. yüzyıldan XX. yüzyıla kadar Osmanlı idaresinde kalan bu şehirde birtakım değişiklikler yaşanmıştır. Diğer bir ifade ile bu şehir Osmanlı idaresine girdikçe Osmanlı tarzını daha çok benimsemiştir. Bu şehir hakkında genel tarih çerçevesinin dışında yapılan çalışmalar arasında, Bloss'un iki kısım halinde neşrettiği "Sevakin'in Hikayesi" başlıklı makaleleri ile Grean Law³⁴ ve Buhari'nin³⁵ Sevakin mimarisi hakkında yaptıkları çalışmalar bulunmaktadır. Osmanlı döneminde Sevakin hakkında yazılan makaleler ve kitaplar, daha çok, Sevakin mimarisine önem vermişlerdir. Aslında Bloss'un ça-

30 A.g.e., s. 17-18.

31 A.g.e., s. 30-31.

32 Paul Santi ve Richard Hill (haz.), *The European in Sudan (1834-1878)*, Oxford: Clarendon Press, 1980, s. 169-179.

33 D. C. Cumming, "The History of Kassala and the Province of Taka", *Sudan Notes and Records*, 1937, sy. 20, Part I, s. 1-47; a.mlf., "The History of Kassala and the Province of Taka", *Sudan Notes and Records*, 1940, sy. 23, Part II, s. 225-270.

34 Jean-Pierre Greanlaw, *The Coral Buildings of Suakin: Islamic Architecture, Planning, Design and Domestic Arrangements in Red Sea Port*, Londra: Kegan Paul International, 1995.

35 Muhammed Salih Buhari, "Sudan'ın Tarihi ve Sevakin Şehrinde Bulunan Türk İslâm Mimarî Eserlerine Kısa bir Bakış", *Milletlerarası I. Türk Sanat Tarihi Kongresi*, Ankara, 1962, s. 92-94.

lışmasına daha kapsamlı bir şekilde işaret etmek mümkündür.³⁶ Ayrıca Bloss yazdığı bu makalelerde Sevakin'in Osmanlı Devleti'ne katılması konusunda Cengiz Orhonlu'dan farklı bilgiler nakletmiştir.³⁷ Bu makalede, bilgiler daha ziyade kronolojik olarak verilmiş ve genelde Avrupa'dan gelen seyyahların aktardıkları bilgiler dikkate alınmıştır.

Osmanlı Devleti'nin Kızıldeniz'de bulunan liman şehirleri hakkında yapılmış olan bir diğer çalışma da Şevki el-Camel tarafından yapılmış olan ve daha çok Hidiv İsmail Paşa dönemini anlatan çalışmadır.³⁸ Ayrıca Ahmet Kavas'ın Doğu Afrika sahillerindeki Kuzey Somali'de Zeyla iskelesinin konumunu ele aldığı çalışması önemlidir.³⁹ Zeyla limanının Osmanlı egemenliğindeki idarî durumu ve siyasî tarihi ile ilgili bilgilerin verildiği bu makale son dönemlerde rekabet halinde olan Doğu Afrika limanlarına da değinmektedir.⁴⁰

Osmanlı dönemi Afrikası ve özellikle siyah Afrika üzerine yapılan akademik çalışmalar, daha ziyade, siyasî noktalara vurgu yapmaktadır. Mevcut çalışmalar çoğunlukla Batılılar tarafından yapılmaktadır. Değerli birtakım bilgiler içermelerine rağmen Osmanlı dönemini emperyalist bir dönem olarak nitelendirmektedirler. Ayrıca Afrika kökenli akademisyenlerin yaptıkları tezlerden de bahsedilebilir. Bu tezlerin büyük bir kısmı, milliyetçilik çerçevesi ile sınırlı kalmıştır. Ancak dönemin siyasî olayları hakkında değerli bilgiler içermektedirler.

Türkiye'de son zamanlarda Afrika çalışmaları alanında birtakım gelişmeler yaşanmaktadır.⁴¹ Bu alan ile ilgili bitirme ve yüksek lisans tezleri yapılmakta ve makaleler yayınlanmaktadır. Ancak bu alanda daha verimli bir şekilde çalışmak için; bir taraftan bölgenin coğrafyasını anlamak, diğer taraftan da buralarda konuşulan farklı dillere vakıf olmak gerekmektedir.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

XVI. yüzyıldan beri Afrika'da hakimiyet kurmuş olan Osmanlı Devleti'nin bıraktığı zengin arşivde Afrika şehirleri hakkında değerli bilgiler bulunmaktadır. Erken tarihlerle ilgili olarak Mühimme ve Maliye defterlerinde rastlanılan bilgiler, XVIII. ve XIX. yüzyıllara doğru daha yoğun bir şekilde devam etmekte-

36 Bloss, "The Story of Sevakin".

37 Bloss, yazdığı makalesinde 1516'da Sinan Paşa emrindeki bir kuvvetin Sevakin, Masavva ve Cidde'yi ele geçirdiklerinden söz etmekteydi. (Bloss, a.g.m., s. 187). Cengiz Orhonlu'ya göre Masavva'nın ele geçirilmesi çok sonra olmuştur. Buranın Sevakin'e bağlanması ve mahalli beylerin itaat altına alınması için bkz. Cengiz Orhonlu, s. 2.

38 Şevki Ataullah el-Cemal, *el-Vesâ'ikü't-tarihîyye li-Siyaset Mısır fi'l-Bahri'l-Ahmer (1863-1879)*, Kahire, 1959, s. 29-179.

39 Ahmet Kavas, "Doğu Afrika Sahilinde Osmanlı Hakimiyeti: Kuzey Somali'de Zeyla İskelesinin Konumu (1265-1334/1849-1916)", *İslam Araştırmaları Dergisi*, 2001, sy. 5, s.109-134..

40 Kavas, *Zeyla İskelesi*, s. 123-127.

41 Hatice Uğur, *Osmanlı Afrikası'nda Bir Sultanlık: Zengibar*, İstanbul: Küre Yayınları, 2005.

dir. Ayrıca XVIII. yüzyılın sonunda bölge için daha özel tasnifler bulunmaktadır. Mısır eyaletine bağlı olan Afrika şehirleri ile ilgili olarak hem Mühime Mısır, hem de İrade Mısır tasnifleri içinde bilgiler mevcuttur. Osmanlı idaresinin Afrika şehirlerine verdiği önem Hariciye, Dahiliye ve Yıldız evraklarındaki belgelerin çokluğu ile dikkatimizi çekmektedir. Belgeler şehirlerin siyasî, idarî ve coğrafi yapıları hakkında bilgiler yansıtır.

Avrupa Arşivleri

XV. yüzyıldan beri Avrupa güçleri Afrika kıtasına önem vermekteydi. Özellikle Portekiz arşivinde Afrika şehirleri hakkında bilgilerin çokluğu bunun bir göstergesi olarak kabul edilebilir.⁴² Buna göre erken tarihlerden itibaren Habeşistan ile temas halindeki Avrupa güçlerinin özellikle İtalya, Fransa ve İngiltere'nin arşivlerinde bilgiler bulunmaktadır.

İngiliz Arşivi

Büyük sömürge devletlerinin başında gelen İngiltere arşivinde, Afrika'daki Osmanlı şehirleri hakkında önemli bilgiler bulunmaktadır. Şehirlerin coğrafi ve siyasî durumu hakkında bilgi veren İngiliz arşivi, XIX. yüzyılın tarihi için kapsamlı ve detaylı bilgilere sahiptir. İngiliz Hariciyesinin dosyalarındaki bu belgelere, Türkiye ve Mısır başlıkları altında rastlanmaktadır. Ayrıca Mısır'ın işgalinden sonraki dönem ile ilgili olarak İngiliz Harbiye nezareti evrakında da birtakım bilgiler bulunmaktadır.

Afrika'daki Yerel Arşivler

Mısır arşivleri başta olmak üzere bazı bölge arşivlerinde değerli bilgilere rastlamak mümkündür. Ayrıca XX. yüzyılda ortaya çıkan bağımsız Afrika devletlerinin arşivlerinde Osmanlı dönemine ait bilgiler raslanmaktadır.

Konuyla İlgili Diğer Kaynaklar

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (İstanbul), BOA: Hariciye Siyasi Dosyaları, Hatt-ı Humâyûn, İrade-i Dahiliye, İrade-i Meclis-i Vâlâ, İrade-i Mesail-i Mühimme, İrade-i Mısır, Kâmil Kepeci Tasnifi Defterleri, Mısır Mühimesi, Mısır Hulase Defterleri, Mühimme Defterleri, Yıldız Tasnifi, Sadaret Mektubû Umum Vilayet Yazışmalarına Ait Belgeler (A. MKT. UM), Sadaret Mektubû Kalemi Mühimme Kalemi (Odasi)

42 Ahmed Buşarb, "Musahametü'l-vesâ'ik el-Bortokaliye fi kitâbeti Tarihi'l-Gazvi'l-Burtukalfi sevahil'l-Mağrib ve'l-Bahri'l-Ahmer ve'l-Halici'l-Arabî", *el-Vesika*, 1987, sy. 10, Bahreyn, s. 144-183.

Belgeleri (A. MKT. MHM), Sadaret Mektubî Kalemi Meclis-i Vâlâ Yazışmalarına Ait Belgeler (A. MKT. MVL), Sadaret Mektubî Kalemi Nezaret ve Devâir Yazışmalarına Ait Belgeler (A. MKT. NZD).

İngiliz Foreign Office (F.O.).

İngiliz War Office (W.O.).

Barros, João de, "Uma Geografia Quinhentista", [Luciano Ribeiro (ed.)], *STVDIA*, 1961, sy. 7, Lizbon, s. 151-318.

el-Himyerî, Muhammed İbn Abdelfmun'im, *er-Revzu'l-mi'târ fî Haberi'l-aktâr*, Beyrut, 1975.

Emerson Peck, W., *Quarantine Island Suakin*, Scale 1:1200, War Office, Intelligence Branch, Londra, 1884.

Fre, Zeremamiam. *Pastoral Development in Eritrea and Eastern Sudan: Implications for Livestock Extension Programmes*, University of Reading, 1989.

Great Britain, War Office, *Sketch of Country Included Between the Routes Suakin - Berber and Massawa-Kassala*, War Office, Intelligence Branch, Londra, 1886-1890.

İbn Cübeyr, ebu'l-Hasan Muhammed ibn Ahmed, *Rihletu İbn Cübeyr*, Beyrut, 1980.

İbn İyâs, *Bedâyi'ü'z-zuhûr fî vekâyi'ü'd-duhûr*, c. V, Kahire, 1961.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemaluddin Muhammed ibn Mükerrerem, *Lisanu'l-Arab*, c. III, Beyrut, 1300.

Kavas, Ahmet, "Türkiye'de Osmanlı Afrikası Araştırmaları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2003, c. 1, sy. 2, s. 513-528.

Kavas, Ahmet, *Geçmişten Günümüze Afrika*, İstanbul: Kitabevi Yay., 2005.

Neillands, Robin, *The Dervish Wars: Gordon And Kitchener in the Sudan 1880-1898*, Londra, 1996.

Robson, Brian, *Fuzzy-Wuzzy: the Campaigns in the Eastern Sudan, 1884-85*, Tunbridge Wells, 1993.

Warner, Philip, *The Rise and Fall of an African Empire*, Londra, 1973.

The Ottoman Cities in Black Africa

Tarig Mohamed NOUR

Abstract

Although the Ottomans had been ruling important part of black Africa for four centuries, there is no intensive study concerning the African cities during that period. With addition to the travelers' collection and memories, there are rich materials in many world archives such as the Ottomans Archives in Istanbul and the British National Archives in London, beside the African states' national record offices. Co-operative researches are recommended to draw attention to this important issue.

Keywords: Africa, African Cities, Ottomans Cities, East Africa, Red Sea.

Siyah Afrika'da Osmanlı Şehirleri

Tarig Mohamed NOUR

Özet

Osmanlı Devleti Siyah Afrika'nın önemli bölgelerinde dört yüzyıl boyunca hâkim olmasına rağmen, Afrika şehirlerinin Osmanlı dönemi üzerinde, o oranda zengin bir araştırmanın varlığından söz etmek mümkün değildir. Seyyahların yazdıklarının yanı sıra, dünyanın önemli arşivlerinde konu ile ilgili oldukça zengin bir malzeme bulunmaktadır. Mesela, İstanbul'daki Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ni ve Londra'daki İngiliz arşivlerini örnek olarak verebiliriz. Ayrıca Afrika'da bulunan yerel arşivler de hatırlanmalıdır.

Bu yazıda, Afrika şehirlerinin Osmanlı dönemi hakkında yapılan çalışmaların ve kaynakların bir değerlendirmesini yapmak amaçlanmıştır. Ancak, bu önemli konunun daha derinlikli bir biçimde araştırılması ve gündeme getirilmesi için, daha geniş bir araştırmacı grubunun birlikte yapacakları daha kapsamlı çalışmalara ihtiyaç bulunmaktadır.

Anahtar kelimeler: Afrika, Afrika Şehirleri, Osmanlı Şehirleri, Doğu Afrika, Kızıldeniz.

